

מחנות המעצר בקפריסין

מקור: אתר הפלמ"ח, PALMACH.ORG.IL

להעפלה נודע תפקיד מכריע במאבקם של היישוב והתנועה הציונית נגד מדיניות בריטניה, מאבק שהביא בסופו להקמת מדינת ישראל. הגוף שהופקד על מפעל ההעפלה מטעם הסוכנות-היהודית היה 'המוסד לעליה ב', בראשותו של שאול מאירוב (אביגור). כ- 75,000 מעפילים ניסו להגיע ארצה באותה תקופה, במסגרת ההעפלה. רק כ-10,000 מהם הצליחו להיכנס לארץ באורח בלתי-לגלי. השאר נתפסו בידי הבריטים, נכלאו, ושחררו בהדרגה על-חשבון מכסת רישיונות העלייה (ה'סרטיפיקטים') החודשית שהקצו הבריטים. מאוגוסט 1946 עד אפריל 1948 גורשו למחנות המעצר בקפריסין למעלה מ- 51,000 מעפילים, שניסו לעלות לארץ-ישראל בנתיבי הים. מחנות המעצר התקיימו עד ה- 10 בפברואר 1949. במהלך הזמן שיחררו הבריטים קבוצות מעפילים קטנות, שהורשו לעלות ארצה בהתאם למכסת רישיונות העלייה שהועמדו מדי חודש לרשות הסוכנות-היהודית. איש הפלי"ם אריה קפלן (קיפי), שנבחר על-ידי חבריו כמפקד הראשון של המעפילים במחנות קפריסין הקים, יחידת הגנה מקרב המעפילים שהתכוונו להתגייס לפלמ"ח. היחידה נועדה להוות כוח לצרכי ביטחון פנים, המסייע לאנשי הפלמ"ח לקיים את שליטתם במחנה. מפעל חפירת המנהרות במחנות המעצר בקפריסין ושימושן להברחת מעפילים מהאי, התנהל מקיץ 1947 עד ראשית שנת 1949. במהלכו נחפרו שבע מנהרות. הבריטים גילו במהלך הזמן שתיים מהן. מבחינה ביטחונית היה זה המבצע החשאי, מורכב והמסוכן ביותר של 'שורות-המגינים', בראשות משלחות הפלמ"ח.

תקופה ארוכה, מאז הוקמו מחנות המעצר בקפריסין, באוגוסט 1946, לא יזמו פיקוד ה'הגנה' או מטה הפלמ"ח פעילות שיטתית ומאורגנת בקרב המעפילים. רק במרס 1947, בעקבות המפגש הבלתי-אמצעי בין עשרות אנשי פלמ"ח לבין מעפילי האנייה "שבתאי לוז'נסקי", שונה יחסו של מטה ה'הגנה' לנושא.

ישראל גילי, ראש המפקדה הארצית של ה'הגנה' מקיץ 1947, הציע ליגאל אלון, מפקד הפלמ"ח, ש'החטיבה' תיטול על עצמה את האחריות לנעשה במחנות המעפילים.

באביב 1947 בשלה במטה הפלמ"ח ההחלטה לשגר למחנות המעצר בקפריסין משלחת מיוחדת של מפקדים ומדריכים, שתקבל לידיה באופן מסודר את הפיקוד על 'שורות-המגינים'. מאז עסק הפלמ"ח בכל הפעילויות הקשורות במחנות המעפילים – הדרכה, אימון בנשק, הברחות, טיפול באנשים, הוראה ופיקוד.

ראשיתם של מחנות המעצר בקפריסין

ראשיתם של המחנות בחמישה מחנות אוהלים צבאיים שהקימו הבריטים בקיץ 1946 בקראולוס, בקירבת עיר הנמל פמגוסטה. מחנות אלה כונו "מחנות הקיץ". הבריטים הניחו שהגליית המעפילים לקפריסין וכליאתם במחנות מעצר תרתיע את המעפילים ותחסל את ההעפלה, ואולם לא כך היה. ההעפלה נמשכה ועקב הגידול בזרם המעפילים שהגיע לאי, הוקמו במהלך שנת 1947 עוד שבעה מחנות נוספים של צריפי פח ואוהלים בין דיקליה וקסולוטימבו לא הרחק מהעיר לרנקה. מחנות אלה כונו "מחנות החורף". אחד מ"מחנות החורף", מחנה 65, יועד במיוחד לילדים ולבני הנוער, וזכה לכינוי "כפר הנוער". המחנות גודרו בגדרות תייל עם תאורה, וזקיפים בריטים וסוירים רגליים וממונעים השגיוחו עליהם יומם ולילה. המרחק בין "מחנות הקיץ" ל"מחנות החורף" היה כ- 40 ק"מ.

התארגנות המעפילים והמדריכים במחנות

מרבית המעפילים היו מאורגנים ב"קיבוצים" וב"תנועות", על-פי זיקתם לזרמים ההתיישבותיים ולמפלגות הפוליטיות בארץ. בראש כל קבוצת מחנות עמדה 'מזכירות' משותפת שהורכבה מנציגי הקבוצות השונות.

ה'מזכירות' שימשה כהנהגה האוטונומית של המחנה ודאגה לסדרי החיים בו. בקרב העצורים במחנות פעלו גורמים אחדים, חלקם מהארץ וחלקם מחו"ל: שליחי תנועות ההתיישבות והמפלגות, אנשי אירגון הסעד היהודי-אמריקאי - ה'ג'וינט', נציגי עליית-הנוער ומורים, שהעבירו סמינרים חינוכיים ושיעורי עברית לבני הנוער במחנות במסגרת "סמינר רוטנברג". פעילות השליחים התרכזת בתחומי האירגון: אספקת המזון, חינוך, סעד וכד'. לצידם פעלו מטעם אירגון ה'הגנה' משלחות אנשי הפלמ"ח.

מרבית שליחי הפלמ"ח לקפריסין היו ילידי הארץ ועבורם הייתה זו פגישה ראשונה עם ניצולי השואה, ובמיוחד עם הנוער. אנשי הפלמ"ח נדרשו להתגבר על הפער המנטלי ועל קשיו השפה לצורך יצירת קשרי אמון והערכה הדדיים עם פקודיהם. בתקופת פעילותם בקפריסין היה על חברי הפלמ"ח לגלות גישה בלתי שיגרתית, מסירות ומיומנות מקצועית בהעברת האימונים ובהדרכת אלפי מעפילים; דימיון ויכולת המצאה בכדי להתמודד עם הקשיים התקציביים ומיעוט האמצעים; שיקול דעת מפוכח ואחריות בקביעת יעדי הפעילות ואופני ביצועה; אי-משוא-פנים פוליטי במגע עם מיוגון ה"תנועות", "הקיבוצים" והזרמים השונים במחנות; הגינות ורגישות ביחסיהם עם פליטי השואה שנדונו פעם נוספת למעצר על סף הגעתם לחוף הנכסף בארץ-ישראל.

אנשי הפלמ"ח שימשו עבור המעפילים מופת אישי ומקצועי. אלפי מעפילים שהיו כשירים מבחינת גילם ומבחינה גופנית, הביעו נכונות נלהבת להתנדב לפעילות במסגרת 'שורות המגינים' – ארגון שהקימו והפעילו שליחי הפלמ"ח במחנות כדי להקנות למעפילים אימונים טרום צבאיים ולהכינם כעתודה למלחמה בארץ. עם הגיעם ארצה, המעפילים כבר הפנימו את המוכנות לקראת התגייסותם ל'הגנה' ולצה"ל.

הכשרת מאות מדריכים ומפקדים צעירים מקרב המעפילים, שרכשו את ניסיונם הצבאי הראשון במחנות המעצר היה הישגם הגדול של שליחי הפלמ"ח בקפריסין. מדריכים אלה היו הגרעין הפעיל של 'שורות המגינים' ונשאו בעיקר הנטל של משימות האירגון: ההדרכה, חפירת המנהרות והבריחה מהמחנות. האימונים שניתנו למעפילים ומבצעי הבריחה עודדו את רוחם של העצורים, סייעו לחיזוק משטר הסדר והחוק במחנות, הפיחו רוח של פעלתנות בחיי המעצר המנוונים, תרמו להתנערות פיסית מחיי בטלה מאונס, היקנו תחושת כוח וגאווה עצמית, ובעיקר קרבו את המעפילים להווייה הרוחנית והביטחונית שבה התנהלו באותה שעה החיים בארץ-ישראל, ובדרך זו הם ביטאו את שאיפתם הנחרצת להתמיד במאבקם לעלות ארצה.

תחומי הפעילות של אנשי הפלמ"ח במחנות

המעפילים ראו בשליחי הפלמ"ח את הסמכות העליונה בתחום הביטחוני במחנות.

מאוגוסט 1946 עד אוגוסט 1948, פעלו במחנות בקפריסין כ-30 אנשי פלמ"ח. המעפילים ראו בשליחי הפלמ"ח את הסמכות העליונה בתחום הביטחוני במחנות. אנשי הפלמ"ח זכו בדרך-כלל לשיתוף פעולה מלא מצד המוסדות האוטונומיים שהקימו המעפילים. פעילותם נחלקה לשני תחומים:

1. אימון טרום צבאי - שליחי הפלמ"ח הקימו והפעילו את אירגון 'שורות המגינים' כדי להקנות למעפילים אימונים ולהכינם כעתודה למלחמה בארץ. האירגון שימש גם לחפירת מנהרות ולהברחת מעפילים מהאי. בתחילה היו שליחי הפלמ"ח צאנשי הפלי"ם שנמצאו בקפריסין עם המעפילים, ובהמשך שוגרו לאי שלוש משלחות באחריות הגדוד הרביעי של הפלמ"ח (פרטים על "שורות המגינים" ומשלחות הפלמ"ח בהמשך).

2. חבלה - אנשי "החוליה", יחידת החבלה הימית של הפלי"ם, פגעו באוניות הגירוש שהוביחו את המעפילים אל מחנות המעצר בקפריסין ומהם חזרו לארץ. החבלות בוצעו בעזרתם של המעפילים והפלמ"חאים שליוו אותם במסעם מאירופה לארץ והמשיכו עימם לקפריסין.

ראשית פעולת הפלמ"ח במחנות

הבריטים החלו לגרש את המעפילים למחנות מעצר בקפריסין באוגוסט 1946, כאמצעי במאבקם נגד ההעפלה הבלתי-ליגאלית. תחילה נטלו אנשי הפלמ"ח על עצמם את סמכויות ההנהגה בתחום הצבאי במחנות, כהמשך טבעי לתפקידם באוניות המעפילים ובהעדר כל סמכות יישובית אחרת. לאחר שבועות אחדים, במהלכם נכנסו המעפילים לשיגרה והקימו מוסדות אוטונומיים שבאמצעותם ניהלו את חיי היום-יום, חמקו חלק מן המלווים מהמחנות כדי לחזור לפעילותם בהעפלה. הנותרים ריכזו את עיקר פעילותם בתחום הביטחוני: דאגה למלחים הזרים של אוניות המעפילים, קיום קשר עם 'המוסד לעליה ב', וקשר בין המחנות, ומעקב אחרי מלשינים ומשתפי פעולה עם השלטונות הבריטים.

במסגרת פעילות זו, הקים איש הפלי"ם, אריה קפלן (קיפי), שנבחר על-ידי חבריו כמפקד הראשון של המעפילים במחנות קפריסין (המינוי אושר לאחר כשבוע על-ידי מטה ה'הגנה'), יחידת הגנה מקרב המעפילים שהתכוונו להתגייס לפלמ"ח. היחידה נועדה להוות כוח לצרכי ביטחון פנים, המסייע לאנשי הפלמ"ח לקיים את שליטתם במחנה. עד מהרה התברר שאין צורך בכפיית מרות ומשמעת. המעפילים, שראו באנשי הפלמ"ח מודל לחיקוי ולהזדהות, הכירו בסמכותם בהסכמה וברצון, גם כאשר ביקרו את התבדלותם והתנשאותם של אחדים מאנשי הפלמ"ח.

הקמת יחידת האימונים ותפקודה

היחידה, שמנתה כמה עשרות מעפילים, הוקמה בשלבים. אימוניה היו חלקיים ולא שיטתיים, בשל מחסור במדריכים ובעזרי אימון. רוב אנשי הפלמ"ח במחנות נמנו עם הפלי"ם, ובקיאותם הייתה יותר בתחום הימי ולא במקצועות שנחשבו כ"בשתיים". האימון בוצע בהדרכתם של אריה קפלן ושאל אהרונוב (אורן), וכלל בעיקר קרב פנים-אל-פנים (קפ"פ) במקל ובסכין.

אנשי הפלמ"ח בקפריסין היפנו את תשומת ליבם של הממונים עליהם בארץ לאפשרות שתקופת מעצרם של המעפילים תנוצל להקניית הכשרה צבאית, וביקשו שישלחו מדריכים ואמצעים למטרה זו. אולם בקשתם לא נענתה. במפקדת ה'הגנה' ובמטה הפלמ"ח לא ייחסו לפעולה בקפריסין חשיבות רבה וראו בה רק אמצעי לעידוד רוחם של העצורים.

בדצמבר 1946 החליף את קפלן כמפקד המעפילים במחנות קפריסין יואש צידון (צ'אטו). צידון הקים את הקשר האלחוטי הראשון בין מחנות המעפילים לבין מטה 'המוסד לעליה ב' בארץ, והרחיב את הפעילות הביטחונית של קודמיו. הוא הקים את הקורסים הראשונים למדריכים מקרב המעפילים, שהיו לצבת ראשונה בהרחבת האימונים במחנות. צידון העניק לכוח המתהווה את הכינוי "שורות-המגינים". כ"איש המקום" מטעם הפלמ"ח, סייע לאנשי 'החוליה' הימית שהתמקמו במחנות לחבל באניית הגירוש "אושן ויגור" שעגנה בנמל פמגוסטה (אפריל 1947).

משלחת פלמ"ח ראשונה

המשלחת הראשונה של הפלמ"ח ל'שורות-המגינים' בקפריסין כללה שישה אנשים: מפקד המשלחת יהודה דרכסלר (אידל) וסגנו מוטקה דגי, מפקדי-מחלקות מנוסים; מדריכי הספורט עוזי נמירובסקי ויעקב נוי (צ'ך) נודעו כבעלי מקצוע מעולים, מפקד הכיתה אריה הירשברג, והחובשת שרה יפה.

על חברי המשלחת הוטלה המשימה לאמן את המעפילים. יוסף טבנקין, מפקד הגדוד הרביעי, תידרך את דרכסלר לפני צאת המשלחת לדרכה: בהנחיות שניתנו נקבע כי אנשי הפלמ"ח יימנעו ממעורבות בכל פעילות שאיננה פעילות צבאית. משימתם הראשונה הייתה להקים מקרב המעפילים קבוצת מדריכים בת 40 איש שיימצאו

מתאימים ביותר לאימון. לאחר תום הקורס, יוטל על בוגריו להדריך עשרה אנשים, ובהמשך - לחנך מדריכים חדשים. כך אמורה הייתה המסגרת של 'שורות-המגינים' לצמוח ולהתפתח מתוך כוונה להקיף יותר ויותר מעפילים. באימונים יוכשרו המעפילים, פיסית ורעיונית, לקראת השתלבותם בשורות ה'הגנה' בעלותם ארצה.

המשלחת הפליגה מקיסריה לקפריסין בתחילת חודש יוני 1947, בספינת הדיג "כריש", שבהזדמנות זו מילאה שתי משימות נוספות: העברת חומרי נפץ לחבלה באניות הגירוש, ומילוטו לארץ של לוחם 'החוליה' הימית, יוסף דרור, שמאז בריחתו מהכלא בעקבות החבלה באוניית הגירוש "אושן וויגור", הסתתר במחנות המעפילים. בחוף קיבלו את פני המשלחת משה ליפסון (נחשון) מ'החוליה' הימית ויהושע ברנשטיין ('גנדי'), מאנשי הפלמ"ח שהגיעו למחנות עם מעפילי האונייה "שבתאי לוז'נסקי" ונשארו להדריך בקפריסין. הבאים הוברחו למחנות הקיץ דרך הגדרות. שם מצאו קבוצת פעילים של 'שורות-המגינים' - כ- 20 איש, שחיו במעין מחנה נפרד בעל אופי צבאי ועסקו באימונים. חמשת הפלמ"חאים מ"שבתאי לוז'נסקי" שנותרו להדריך, שבו ארצה בסמוך לבוא המשלחת.

חברי המשלחת הגיעו למחנה בלא ציוד ובלא אמצעים, ולרשותם לא הועמד כל תקציב. שאיפתם הייתה לבסס את עבודתם במחנה על-ידי השתלבות במבנה האירגוני העצמאי הקיים של המעפילים, בלי להזדהות או להעדיף תנועה כלשהי על רעותה. הם הופיעו כגורם על-מפלגתי המחנך לעלייה, להגנה ולהתיישבות - שלושת הערכים בעלי המכנה המשותף הרחב ביותר בקרב המעפילים. חברי המשלחת העדיפו לפעול מתוך הידברות עם ההנהגות של קבוצות המעפילים השונות וליהנות מתמיכתם של המוסדות השונים שפעלו במחנות. הם לא ניסו להטיל מרות או להסתמך באופן מוגזם על יוקרתם כאנשי פלמ"ח, מתוך כוונה לשמור על מעמדם כגורם מקובל ומוסכם על הרוב המכריע של ציבור המעפילים. התססת המעפילים כנגד שומריהם הבריטים לא נמנתה על משימות המשלחת. פעילות כזו עשויה הייתה להעניק בטווח המיידי פורקן ליצר ההתקוממות הטבעי של המעפילים הנתונים במעצר וחיים בתנאים קשים, אולם היא עמדה בסתירה למשימה אשר לשמה הגיעה המשלחת לקפריסין ואשר בה בחרו חבריה להתרכז: הדרכת המעפילים באימונים צבאיים.

חברי המשלחת, ששמעו לפני בואם לקפריסין על בעיות המשמעת וחוסר הסדר של המעפילים, הופתעו נוכח גילויי ההתלהבות וההיענות של בני-הנוער והבוגרים לשיתופם באימונים, על-אף המשמעת הקפדנית והמאמץ הגופני שנדרשו מהם.

המשלחת התפצלה לשני צוותים עם בואה לאי. מוטקה דגי נשאר ב"מחנות הקיץ" ומונה למפקד 'שורות-המגינים' שם. בסגל המדריכים הוותיק שמצא במקום נעזר דגי להרחבת הפעילות. שאר חברי המשלחת, בפיקוד יהודה דרכסלר, עברו ל"מחנות החורף". במחנות אלה נמצא באותה עת רוב המעפילים, ולכן הועבר לשם מרכז הכובד של הפעילות. המטה הראשי של 'שורות-המגינים' שוכן ב'כפר הנוער' במחנה 65. במקום היה מגרש ספורט גדול ועליו הקימו את מיתקני האימונים.

בתחילה העבירו חברי המשלחת קורס מדריכים מרוכז בן 21 יום, ומיסדו את אימוני הגדנ"ע ב'כפר הנוער' כחלק מתוכנית הלימודים. המועמדים לקורס המדריכים נבחרו באמצעות התנועות. המקצועות שנלמדו בקורס היו: תרגילי סדר, ספורט שימושי, ג'ודו, מקל (קפא"פ) ועזרה ראשונה. היו אלה מקצועות פשוטים יחסית, שניתן היה להנחילם למקסימום אנשים במינימום אמצעים, אף בתנאי מחנה מעצר. בקורסים הונהג משטר של סדר, ניקיון, הקפדה על משמעת ועמידה בלוחות זמנים. יום האימונים החל בהתעמלות בוקר והסתיים ב"כיבוי אורות". באימונים הושם דגש על פיתוח הכושר הגופני. חברי המשלחת השתדלו להחדיר במהלך הקורסים, בשעות האימונים ולאחריהם, את ההווי המיוחד של הפלמ"ח, באמצעות שירה ומסיבות בצוותא סביב המדורה. הערבים הוקדשו גם לאימונים גם להרצאות בנושאי ביטחון, כגון: המאבק בבריטים, הפלמ"ח וההעפלה.

לאחר השלמת הכשרתו של מחזור המדריכים הראשון, החלו 'שורות-המגינים' לעבוד בשני מסלולים במקביל. מסלול אחד היה קורס המדריכים הקבוע, שהמשיך להכשיר מדריכים נוספים במחזורים. המסלול השני כלל שני ימי אימונים מרוכזים פעם בחודש למרבית ציבור המעפילים. בה בשעה, הוסדרה באחריותה של חברת המשלחת, שרה יפה, פעילות 'כפר הנוער' במסגרת הגדנ"ע. כל החניכים זכו ל- 6 עד 8 שעות חינוך גופני בשבוע, וליום

אימונים מרוכז פעם בחודש. ימי הגדנ"ע אורגנו גם כאירוע חברתי. ביום זה נערכו תחרויות בין-קבוצתיות, ובסיומו נערכה מסיבה ובה נמסר הדגל לקבוצה המצטיינת, כנהוג בכינוסי הפלמ"ח.

משלחת הפלמ"ח הראשונה לקפריסין שהתה במחנות המעצר באי משך החודשים יוני-אוקטובר 1947. במהלך התקופה הכבידו על פעילותה קשיים אחדים: חוסר מימון כספי, הניתוק מהארץ, היעדר חופש תנועה אל מחוץ למחנות ועומס העבודה הכבד.

המחסור בתקציב גרם לכך שלמשלחת חסרו בתחילה אמצעים אפילו לצורך רכישת חבלים למיתקני האימונים וכדורים למשחקי הספורט. כאן בא לעזרתה משה לאוב, מנהל ארגון הג'וינט, שידע על פעילות 'שורות-המגינים', ותמך בה באמצעות הקצבת תוספת מזון למתאמנים וביגוד ונעליים למדריכים. מקור מימון נוסף היו כספי 'המוסד לעלייה ב', שנועדו לשיפור מזונם של המלחים הזרים. הכסף הועבר למפקד משלחת הפלמ"ח, יהודה דרכסלר, שאמור היה למסרו למלחים ונהג ליטול ממנו ללא ידיעת 'המוסד' לצורכי האימונים.

כאנשי מחתרת, נזקקו חברי המשלחת לחופש תנועה אל המחנה וממנו, בלי להימצא כל הזמן תחת עינם הפקוחה של המשמרות הבריטיים, וללא תלות במוסדות השונים של המעפילים. כמו כן היה צורך להוציא מן המחנות את עשרות המלחים הזרים ומלווי האניות, שהגיעו לכאן עם המעפילים וציפו בקוצר-רוח לשחרורם. הפתרון נמצא בחפירת מנהרה שתשמש נתיב מחתרת, בשליטתו הבלעדית של הפלמ"ח, ליציאה וכניסה של אנשים ולהעברת ציוד ונשק בלי להסתכן בחציית הגדרות השמורות בידי החיילים הבריטיים.

משך השהות של חברי המשלחת בקפריסין נקבע מראש לכחצי שנה. ואולם כבר לאחר שלושה חודשי עבודה מאומצת ניכרו בהם אותות העומס הרב, ותחושת הבדידות והניתוק הממושך מהחברים והמשפחה בארץ הכבידו עליהם. על חברי המשלחת נאסר לקשור יחסים קרובים עם המעפילים, אך למרות האיסור יצרו אחדים קשרים קרובים עם מעפילות והיו אף זוגות שנישאו ברבות הימים. כל הפניות ארצה בבקשות לקבל תקציב, חומר הדרכה ותגבורת באנשים לא נענו. גורמים אלה, וכן החמרת המצב הביטחוני בארץ הגבירו את רצונם של חברים רבים במשלחת להקדים את שובם.

דן רם, סגן מפקד הגדוד הרביעי, הגיע בחודש ספטמבר 1947 לסיור במחנות המעצר בקפריסין. הוא דיווח בשובו ארצה שהכשרת סגל המדריכים הולכת ומסתיימת, ניתן לאמן אלפי לוחמים ואף קיימת דרישה לאימונים בנשק, אך המליץ להחליף את חברי המשלחת העייפים. באוקטובר 1947 יצאה משלחת שנייה של אנשי פלמ"ח לקפריסין.

משלחת פלמ"ח שנייה

משלחת הפלמ"ח השנייה לקפריסין שהתה באי מחודש אוקטובר 1947 עד מאי 1948. המשלחת כללה עשרה אנשים, בהם שתי נשים. בעקבות ביקורו של יוסף טבנקין, מפקד הגדוד הרביעי, שעמד על המתרחש במחנות המעצר ובחן את צרכי 'שורות-המגינים', הביאה עימה המשלחת מהארץ חומר הדרכה, מכשיר קשר אמין - שאיפשר קשר אלחוטי תקין בין משלחת הפלמ"ח בקפריסין למטה הפלמ"ח בארץ, חומרי חבלה ונשק לאימונים. חלק מחברי המשלחת נכנסו למחנות הקיץ בהסתר, דרך מנהרה שחפרו אנשי 'שורות-המגינים' והשאר נכנסו דרך השער עם תעודות מזויפות. בראש חברי הפלמ"ח בקפריסין הוסיף לעמוד יהודה דרכסלר. יצחק קרלינסקי מונה כמפקד 'שורות-המגינים' במחנות הקיץ.

בהדרכת המשלחת השנייה הורחב מעגל המתאמנים, והכשרת המדריכים מקרב המעפילים הועמקה והורחבה. קבוצות נבחרות מאנשי 'שורות-המגינים' אומנו בנשק. בביקורו הורה טבנקין להשביע את המתאמנים בנשק 'להגנה', והדבר נעשה בהתאם לכללי הטקס שהיו נהוגים בארץ. עם פרוץ מלחמת העצמאות, בדצמבר 1947, היו במחנות קפריסין כ-3,600 איש מאורגנים ב'שורות-המגינים', בהם כ-200 מדריכים שעברו קורסים יסודיים בתוך המחנות.

השינוי באופי הפעילות במהלך פעילות משלחת הפלמ"ח השנייה

בראשית שנת 1948 חל שינוי באופי הפעילות של 'שורות-המגינים' בעקבות שני מאורעות: בואם של יותר מ-15,000 מעפילים מרומניה באוניות הגדולות "עצמאות" ו"קיבוץ גלויות" ("הפאנים"), ופריצת הקרבות בארץ. אוכלוסיית המעפילים בקפריסין הוכפלה בבת-אחת, ומספרם עבר את ה-30,000. כשליש מהם גברים בגיל הגיוס. הייתה זו עתודת כוח-האדם הגדולה והקרובה ביותר לכוחות הלוחמים בארץ.

בפברואר 1948 החליף יעקב קמינסקי (סלע) את דרכסלר בפיקוד על 'שורות-המגינים'. באותה עת הונהגה מערכת אימונים בשני שלבים: בשלב א' הוקדשו עשרה ימים לספורט שימושי, קרב מגע ועזרה ראשונה. בשלב ב' הוקדשו חמישה-עשר ימים לאימוני נשק. כמותם המצומצמת כלי הנשק שעמדה לרשות המתאמנים איפשרה רק לחלק ממסיימי שלב א' לעבור לשלב ב'. כדי לאפשר אימוני נשק ליותר חניכים, נוצלו לאימונים כל שעות היממה ואף יוצרו רובי דמה.

הפלמ"חאים דאגו לקיום הקשר בין 'שורות-המגינים' ובין המוסדות השונים במחנות ומחוצה להם, פיקחו על פעילות הארגון ודאגו להשגת אמצעים להפעלתו. נוכח מצוקות המלחמה התקשתה מפקדת ה'הגנה' להקצות מפקדים מנוסים ובעלי כושר ארגון ל'שורות-המגינים'. יתר על כן, מרבית אנשי הפלמ"ח חזרו ארצה עם גבור הקרבות במהלך המחצית הראשונה של שנת 1948. בחודש מאי נותרו בקפריסין רק חמישה שליחי פלמ"ח. את מקומם של הפלמ"חאים בסגל הפיקוד מילאו מעפילים בעלי ניסיון צבאי קודם, ותחת פיקודם המשותף גדל האירגון והתרחב, עד שהקיף את רוב הגברים במחנות קפריסין. האימונים שניתנו לחברי 'שורות-המגינים' נועדו להכשירם, ככל שאיפשרו זאת תנאי המקום, למאמץ הגופני והנפשי שיידרש מהם כאשר יצטרפו למלחמה בארץ.

משלחת פלמ"ח שלישית לקפריסין

בשלהי יולי 1948, הגיעה משלחת שלישית של הפלמ"ח למחנות המעצר של המעפילים בקפריסין. בחודשים אפריל-מאי 1948 עזבו את האי כמעט כל חברי הפלמ"ח שהשתייכו למשלחת השנייה, הצטרפו ליחידותיהם בארץ, ולקחו חלק במאמץ לבלימת הפלישה של צבאות מדינות ערב בעקבות ההכרזה על עצמאות מדינת ישראל.

בראש המשלחת השלישית עמד ישעיהו (שייקה) ברות, וכן נימנו עליה יצחק בטיסט, שמונה כמפקד "מחנות החורף" וצבי בולר, שמונה כמפקד "מחנות הקיץ". אל המשלחת הצטרף אביגדור הירש, שהיה חבר גם במשלחת הקודמת.

חברי המשלחת השלישית נכנסו למחנות במסווה של מורים ועובדים סוציאליים מטעם אירגון הג'וינט. במהלך הזמן שחלף מאז הוקמו 'שורות-המגינים', צבר סגל המדריכים מקרב המעפילים ניסיון רב באימונים והתגלו ביניהם אנשים מוכשרים ובעלי יכולת פיקודית. בה בשעה התקשה הפלמ"ח, שסבל מנפגעים רבים במהלך הקרבות בארץ, להקצות למשימה בקפריסין משלחת גדולה יותר. גם הצורך לארגן מחדש את הכוחות בארץ בתקופת הפוגה השפיע על גודל המשלחת. במציאות זו ניתנה למעפילים עצמאות רבה בניהול השוטף של האימונים, בעוד חברי המשלחת של הפלמ"ח מרכזים את פעילותם בתחומי הקשר בין המוסדות השונים במחנות המעצר לבין המוסדות המוסמכים בארץ.

בראשית חודש אוגוסט 1948, נקראו מפקדי הפלמ"ח במחנות המעצר אל מטה הפלמ"ח בארץ, ושם נמסר להם כי עליהם להתמזג עם המשלחת הצה"לית באירגון של אגף כוח-אדם במשרד-הביטחון. יצחק קרלינסקי, שליח הפלמ"ח הוותיק ביותר בקפריסין, ו' ברות שבו לאי כפעילי 'המוסד לעליה ב', לארגן את הברחת המעפילים, ואילו יתר חברי המשלחת המקורית הצטרפו למשלחת הצה"לית. בכך הסתיים תפקידו של הפלמ"ח כאחראי ל'שורות-המגינים' ולשמירת הסדר והביטחון במחנות המעצר בקפריסין.

'שורות המגינים' - פעילות הפלמ"ח

שליחותם של אנשי הפלמ"ח במחנות המעצר בקפריסין מאוגוסט 1946 עד אוגוסט 1948, הייתה חולייה בשרשרת הפעולות של ארגון ה'הגנה' במסגרת מפעל ההעפלה. פעילותם בקרב המעפילים התרכזה בתחום הביטחון. ראשיתה - ביוזמה מקומית של לוחמי הפלי"ם בשטח. במחצית 1947 קיבלה הפעולה דפוס מאורגן ומסודר בהנחייתו של מטה הפלמ"ח ובגיבוי של הגדוד הרביעי שקיבל את הפיקוד עליה.

תחילה הגיעו אנשי הפלמ"ח לקפריסין כמלווים של אוניות המעפילים שנלכדו על-ידי הבריטים וגורשו לאי, החל מאוגוסט 1946. במרוצת הזמן שוגרו לקפריסין שלוש משלחות מטעם הגדוד הרביעי:

1. יהודה דרכסלר היה מפקד המשלחת הראשונה, שחדרה למחנות המעצר ביוני 1947.
2. המשלחת השנייה נכנסה לאי באוקטובר 1947. עם בואה, מונה יצחק קרלינסקי למפקד 'מחנות הקיץ' בעוד דרכסלר נותר כמפקד הכללי ובראש 'מחנות החורף'. בפברואר 1948 החליף יעקב קמינסקי את דרכסלר ב'מחנות החורף', ויצחק קרלינסקי המשיך כמפקד 'מחנות הקיץ'.
3. המשלחת השלישית באה לקפריסין ביולי 1948, בפיקודו של ישעיהו ברוט.

מטרות פעילותם של אנשי הפלמ"ח בקפריסין השתנו במהלך התקופה. מלווי האוניות בהנהגתו של איש הפלי"ם, אריה קפלן, יזמו את ראשית ההתארגנות הביטחונית של המעפילים במחנות. הגוף אמור היה לדאוג לצורכי ביטחון הפנים ולסייע לפלמ"חאים לשלוט ולפקח על המתרחש במקום. בהמשך התברר לאנשי הפלמ"ח כי כוח מסוג זה איננו נחוץ, אולם פוטנציאל כוח-האדם בקרב בני הנוער והבוגרים במחנות עשוי לסייע ביצירת עתודות שיצטרפו לשורות הפלמ"ח. ה'גדעוני', יואש צידון, מיסד בראשית שנת 1947 את פעילות הכוח הביטחוני בהקימו את ארגון 'שורות המגינים'. באותו שלב התמצו האימונים באימוני ספורט שימושי ותרגילי סדר בלבד.

'שורות המגינים' - הקמה

איש הפלי"ם, אריה קפלן, שהחל בארגון יחידת 'הגנה' בקרב המעפילים במחנות המעצר בקפריסין, שב ארצה והוחלף בדצמבר 1946, ב'גדעוני' יואש צידון (צ'אטו) שהגיע לקפריסין עם מעפילי האונייה 'כנסת ישראל'. צידון נבחר בזכות הכשרתו כ'גדעוני' (קָשֶׁר באוניית מעפילים) הבקי בהפעלת מכשירי קשר, ובזכות ידיעותיו בתחום האימון הצבאי. ואמנם, בזמן שהותו בקפריסין, התקיים קשר אלחוטי בין מחנות המעצר לבין מטה 'המוסד לעליה ב' בארץ.

צידון החליט לאמן את המעפילים ככוח צבאי בתוך המחנות כדי לחזק את השפעת הפלמ"ח עליהם ולהכשירם לקראת חיי הגנה בארץ. הוא כינה את הכוח המתגבש בשם: "שורות המגינים". אולם בהעדר מדריכים מטעם ה'הגנה' לא זכו האימונים הצבאיים לרמה המקצועית הרצויה.

'שורות המגינים' - מעורבות בתקריות פנימיות

ארגון 'שורות-המגינים' הוקם לצורך שמירת הסדר והביטחון הפנימי במחנות המעצר בקפריסין. ואולם בפועל היו התקריות בתוך המחנות משניות בחשיבותן, ורק לעתים רחוקות נאלצו אנשי 'שורות-המגינים' להתערב בכדי להשיב את הסדר על כנו. המסגרת הופעלה בהנחיית שליחי הפלמ"ח בשני תחומים: קביעת תור העלייה לארץ והיחסים עם המעפילים מתנועת בית"ר.

באוקטובר 1947 החליטה הסוכנות היהודית, בגלל החורף המתקרב, להקדים את עליית התינוקות עם הוריהם (כ-1,500 נפש) ממחנות המעצר, ולדחות את עליית מעפילי האניות "רפיח" ו"לנגב".

האחרונים שהו במחנות למעלה מעשרה חודשים, ולפי הכלל - "ראשון בא - ראשון יוצא", הגיע תורם לעלות. המעפילים לא הסכימו להחלטת הסוכנות וסירבו לקבל את הדין. כדי לשכנעם בציקדת ההחלטה, הובאה למחנות ב- 10 בנובמבר 1947 נציגת הסוכנות-היהודית גולדה מאירסון (מאיר) לדבר על ליבם, אך המעפילים הגיבו בצעקות ובקריאות איום. הם הקיפו את המבנה בו שהתה ומיאנו לאפשר לה לצאת מהמחנה עד שתבטיח כי תורם לא ייפגע. אנשי 'שורות-המגינים' שהוזעקו למקום על-ידי שליחי הפלמ"ח, סידרו שתי שורות מלוכדות לאורך הדרך ואיבטחו את חילוזה של מאירסון מהמהומה. מאותה סיבה השתלטו ב- 26 בנובמבר 1947 המעפילים המתקוממים על 'מחנה הקיץ' וישמו מצור על משרדו של נציג הסוכנות היהודית במחנה, הרב יעקב שרייבוים. שוב הזעיקו אנשי הפלמ"ח כ- 50 חברי קורס המדריכים של 'שורות-המגינים', שהגיעו חמושים במקלות והקיפו את הבניין תחת לחצם של כמה מאות מעפילים. המתקוממים תבעו לבטל את ההחלטה על הקדמת עליית התינוקות. הם הכריזו שביתת רעב והיכו שליחים אחדים שהגיעו מארץ-ישראל. אנשי הפלמ"ח הזעיקו עוד כמה מאות איש מחברי ה'קיבוצים' ותנועות הנוער החלוציות, בעזרתם השתלטו על שער המחנה. אחדים מראשי המתלוננים נעצרו בידי אנשי 'שורות-המגינים', נכבלו ונלקחו למחנה שלהם. רוב המעפילים השלימו עם רוע הגזירה (עבורם) ועליית התינוקות הוקדמה.

המחלוקת הפוליטית בארץ בין מוסדות היישוב המאורגן לבין האצ"ל, הייתה הגורם העיקרי לסידרת סכסוכים שפרצו בקפריסין בין מוסדות המעפילים לבין תנועת בית"ר (שהייתה מזוהה עם השקפות האצ"ל). בעניינים מסויימים, כגון: שיגור שליחי בית"ר מהארץ, מערכת החינוך ב'כפר הנוער' וקיום טקסים ותהלוכות במחנות, התפתחו הסכסוכים לתקריות אלימות. סכסוכים התגלעו גם בין אירגון 'שורות- המגינים' לבין האירגון המקביל של בית"ר. בית"ר הייתה התנועה היחידה שלא השתתפה בפעילות אירגון 'שורות-המגינים' (אנשיה השתתפו בו בימיו הראשונים אך עד מהרה פרשו ממנו) והקימה ארגון מקביל בשם: "הכשרה הגנתית". עימותים חריפים בין חברי 'שורות-המגינים' (בהם לקחו חלק גם שליחי הפלמ"ח) לבין הבית"רים, התלקחו בעקבות ויכוחים על זכויות שימוש במגרש האימונים במחנה 65 (ינואר 1948), על חלוקת רישיונות העלייה לעולים בגיל הגיוס (מרס 1948) ועל הסמכות להשלטת סדר ומשמעת במחנות (מרס 1948).

'שורות המגינים' - העברת האחריות למשלחת צה"ל

בהגיעם של חברי המשלחת השלישית נודע להם כי לקפריסין עומדת לצאת משלחת חדשה מטעם צה"ל, באחריות אגף כוח-אדם במשרד הביטחון. הם הצטוו להעביר למשלחת זו את הפיקוד על 'שורות-המגינים' ולהצטרף אליה כחלק ממנה. המשלחת החדשה הייתה על טהרת אנשי מפא"י, אך חלק מחבריה שירתו בעבר בפלמ"ח.

מפקד המשלחת השלישית של הפלמ"ח, ישעיהו ברות (וותיק אנשי הפלמ"ח באי) ויצחק קרלינסקי, לא השתלבו במסגרת החדשה, אך שבו לקפריסין בעקבותיה כשליחי 'המוסד לעליה ב', האחראים על הבריחה וההעפלה מהאי. יתר חברי המשלחת השלישית הצטרפו למשלחת של צה"ל. משלחת זו, בבואה לקפריסין ב- 15 באוגוסט, הביאה עימה כסף, ציוד ואמצעים - שכה חסרו למשלחות הפלמ"ח הקודמות.

העברת הסמכות על 'שורות-המגינים' מהפלמ"ח למשלחת הצה"לית הייתה אחד הצעדים בתהליך האירגון מחדש של המערכת הביטחונית במדינת ישראל, תהליך שגרם לביטול תחומי הפעילות והסמכויות של מטה הפלמ"ח.

'שורות המגינים' - יחס הבריטים

אירגון 'שורות-המגינים' פעל בשני תחומים: פעילות גלויה, שכללה אימונים, ופעילות חשאית שעיקרה אימוני נשק, חפירת מנהרות ובריחה ממחנות המעצר. הבריטים העלימו עין למעשה מהפעילות הגלויה אך ניסו כפי יכולתם למנוע ולהכשיל את הפעילות החשאית. ראוי להדגיש כי פעילות אנשי 'שורות-המגינים', הן בתחום הגלוי והן בתחום הסמוי, לא כוונה לפגוע באנשי ביטחון, במיתקנים או באינטרסים בריטים. שליחי הפלמ"ח שעמדו בראש הארגון נמנעו מלכתחילה מכל ניסיון לנהל מאבק גלוי ומוצהר נגד הבריטים בתחומי מחנות המעצר. הם חששו

שמעשים מסוג זה במחנות עלולים להתסיס את ציבור המעפילים ולגרום להתפרצויות שיכבידו על קיום הסדר הציבורי וירעו את תנאי חייהם של המעפילים ללא תועלת רבה. הפרות הסדר היו עלולות לחבל ביעד המרכזי: הכשרת המעפילים בנושאים צבאיים.

בפעילותו נגד העלייה הבלתי-ליגאלית, החדיר המודיעין הבריטי סוכנים אל בין רבבות המעפילים באוניות ובמחנות המעצר בקפריסין. הם העבירו מידע על אירגון ההעפלה ועל המתרחש במחנות. חברי משלחות הפלמ"ח, בעזרת מוסדות המעפילים, עקבו אחרי אנשים שנחשדו בשיתוף-פעולה עם השלטונות וחקרו אותם.

אתרי האימונים של 'שורות-המגינים' נמצאו על מגרשי הספורט שבשולי המחנות ובסמוך לגדר הביטחון ומגדלי הזקיפים הבריטים. במקומות אלה נערכו גם תרגילי הסדר ואימוני השדאות, מאחר שנוטר בהם קצת שטח פתוח. חיילי המשמר וביטחון השדה יכלו לעקוב מקרוב אחר מהלך האימונים, שמרביתם נשא אופי ספורטיבי. הבריטים זיהו ללא קושי שהתרגילים המתבצעים דומים להפליא לאלה הנהוגים בצבא הבריטי.

שלטונות הצבא לא התערבו ונטו להעלים עין מהנעשה כל עוד היו האימונים בלתי סדירים ובקנה-מידה קטן. אולם לאחר שהאימונים הפכו לעיסוק שיטתי שהקיף קבוצות גדולות של צעירים, הם לא יכלו להתעלם מכך. ב-20 ביוני 1947 דרש לויטננט-קולונל דנט (Dent), בהנחיית מפקד המחוז בקפריסין, ממזכירות המחנות לחדול מהאימונים הצבאיים. ההוראה לוותה באיום להטיל על המעפילים עונשים קולקטיביים, כגון הפסקת ביקורי קרובים הדדיים בין מחנות ה"קייץ" ו"החורף", שלילת סיגריות והפסקת הסיוע של הג'וינט. חברי המזכירות הצהירו בתגובה כי אין במחנות נשק והאימונים שמדובר בהם אינם אלא תרגילי צופים. דנט, שהיה לו יחס ידידותי למעפילים, ניסה להפחית מחשיבות העניין ולהורידו מסדר היום. הקצינים המופקדים באופן ישיר על המחנות העדיפו להימנע מחיכוכים עם המעפילים, שהיו עלולים לגרום להגברת התסיסה במחנות. בפועל נמנעו השלטונות מלנקוט צעדים ממשיים להפסקת אימוני 'שורות-המגינים'.

השלטונות הבריטים התערבו בפעילות 'שורות-המגינים' רק כאשר חרגה מתחומי מחנות המעצר. הם איתרו חלק מהמנהרות שחפרו המעפילים, עסקו בתפיסת הבורחים והעמידו אותם לדין בפני בית משפט אזרחי שפסק להם תקופות מאסר של חודשים אחדים. כשהחלו מבצעי הבריחה הגדולים, נפסקו המשפטים, והנלכדים הוכנסו למחנה מס' 55 המבודד שב"מחנות הקייץ", שהפך למחנה עונשין. היו גם מקרים אחדים שבהם התעללו אנשי כוחות הביטחון הבריטים במעפילים שנתפסו, הפשיטו אותם עירומים והיכו אותם.

עדות לכך שהבריטים הבינו את תכלית הפעילות ב'שורות-המגינים' ניתן לגלות בהערכת הדרגים הצבאיים והפוליטיים בלונדון. ערב סיום המנדט בארץ-ישראל, העריכו הבריטים כי בעת מעצרו במחנות קפריסין עברו רבים מהמעפילים אימונים צבאיים מוגברים ללא נשק, וכי הם העתודה הזמינה ביותר העומדת לרשות ה'הגנה'.

חשיבות 'שורות המגינים'

מטה הפלמ"ח נרתם להרחבת ההכשרה הצבאית ולהעמקתה באמצעות משלחות מדריכים ששוגרו לאי, וצידום באמצעים לתירגול השימוש בכלי נשק. פעילות זו הייתה חלק מההיערכות הכוללת של ה'הגנה' והפלמ"ח להתמודדות הצבאית המתקרבת עם הערבים על גורל הארץ. מבחינת המעפילים ומדריכיהם נודעה חשיבות לקיומו של ארגון 'שורות המגינים' הן כמקור לתעסוקה ועניין, והן כהכנה לפגישתם עם המציאות הביטחונית ועם האווירה השוררים בארץ-ישראל. משלהי שנת 1947 החלו אנשי 'שורות-המגינים', ביזמת אנשי הפלמ"ח, לחפור מנהרות שבאמצעותן הוברחו מעפילים מהמחנות וחמקו מקפריסין. עם כניסת ההפוגה השנייה במלחמת העצמאות לתוקפה, ביולי 1948, פרצו קבוצות גדולות של מעפילים דרך גדרות המחנות והועברו באופן מאורגן לארץ. חילוץ מעפילים מהמחנות והברחתם לארץ-ישראל לא נימנו עם היעדים שהוצבו למשלחות הפלמ"ח ערב בואן לאי. מטרה זו נוספה מתוך רצון להעניק ממד מבצעי-צבאי ממשי לפעילות 'שורות-המגינים', על-מנת לתרום להיערכות הצבאית של היישוב בימי מלחמת העצמאות וכמענה להתגברות תחושות הייאוש של המעפילים לנוכח שהייתם המתארכת במחנות. יותר מ-11,000 איש אומנו ב'שורות-המגינים'. לפחות 4,000 מהם הצליחו להגיע

ארצה בתקופה הקריטית של היישוב, שבין אפריל לספטמבר 1948, התגייסו למערך הלוחם של צה"ל ונטלו חלק פעיל במלחמת העצמאות.

הפלמ"ח סיים את פעולתו בקפריסין באוגוסט 1948. משלחת צה"לית תפסה את מקומו, כחלק מתהליך פירוקו של מטה הפלמ"ח שהושלם כעבור חודש.

התפנית בארגון 'שורות המגינים'

התפנית בארגון של 'שורות המגינים' התחוללה כאשר הגיעו לקפריסין ב-15 במארס 1947, מגורשי הספינה "שבתאי לוז'נסקי". בין המגורשים נכללו ארץ-ישראלים רבים וביניהם גם קבוצה גדולה של אנשי פלמ"ח, בעיקר מפלוגה ז' של הגדוד הרביעי בפיקודו של אורי יפה. הם נלכדו בשעה שסייעו בהורדת המעפילים בחוף ניצנים, וגורשו יחד עם המעפילים לקפריסין. מרביתם הורשו לחזור ארצה כעבור ימים אחדים, וחמישה מהם נשאו על-פי בקשת צידון כמדריכי אימונים צבאיים של המעפילים בקפריסין. בשלב זה לא נתנו הפלמ"ח או מיפקדת ה'הגנה' כל סיוע אחר לארגון 'שורות המגינים'. והפעולה התנהלה על-פי היוזמות המקומיות של אנשי הפלמ"ח בקפריסין.

בפיקודו של צידון, אורגנו שני קורסים מקבילים למדריכים במחנות "הקיץ" ו"החורף", ובהם הוכשרו כמה עשרות מעפילים כמדריכי אימונים צבאיים. האימונים כללו תרגילי סדר, ספורט שימושי, קרב פנים-אל-פנים עם מקל, והקניית יסודות התנועה בשטח פתוח. להוציא אימוני נשק, שלא היה בנמצא במחנות, דמו האימונים לאלה שהיו מקובלים בארץ במסגרות הפלמ"ח והגדנ"ע.

באותה תקופה, ובנפרד מפעילות 'שורות המגינים', החלה בקפריסין התארגנותם של אנשי 'החוליה' - יחידת החבלה הימית של הפלי"ם, למטרת ביצוע שורת חבלות נגד אוניות הגירוש. עם צאתו של צידון מקפריסין בסוף חודש מאי 1947, התנהלה פעילות 'שורות המגינים' בהדרכתם של הפלמ"חאים הבודדים שעדיין נותרו באי וציפו בקוצר-רוח לחזרתם ארצה. באותה עת, החלה בארץ התארגנותה של משלחת הפלמ"ח הראשונה לקפריסין, שתביא למיסוד הפעילות של 'שורות המגינים'.

יחס המסוייג של ההגנה ל'שורות המגינים'

משך כל התקופה שבה התקיימה פעילות של הפלמ"ח בקפריסין גילה כלפיה הפיקוד העליון של ה'הגנה' יחס מסוייג, בהשפעת ההנהגה הפוליטית של היישוב. היחס נבע משתי סיבות:

(1) החשש לשלום המעפילים העלולים להסתבך בעימות מסוכן עם הצבא הבריטי, כאשר תגבר תחושת הכוח שלהם. עימות כזה עמד בסתירה למדיניות ההנהגה לאחר "השבת השחורה", ביוני 1946.

(2) החשש מהתחזקות הפלמ"ח, המנוגדת לשאיפת ראש הממשלה ושר הביטחון, דוד בן-גוריון, להפחית בהדרגה מסמכויות מטה הפלמ"ח עד לביטולו המוחלט.

חברי משלחת הפלמ"ח לקפריסין, שמרביתם השתייכו להתיישבות העובדת ומיעוטם באו מהעיר, נמנעו מכל פעילות פוליטית בתוך מחנות המעפילים. כך הורו להם שולחיהם בארץ וכך גם גזרו על עצמם. כאנשי פלמ"ח הם חינו את חברי 'שורות-המגינים' ברוח ערכיה של ה'חטיבה' ועודדו אותם להצטרף לשורותיה. במהלך מלחמת העצמאות, ביקשו יוצאי 'שורות-המגינים' עם בואם ארצה להתגייס לפלמ"ח, אך לא לכולם ניתן הדבר. חלקם אמנם צורפו לפלמ"ח, לגדוד השביעי שהוקם באפריל 1948 ולחטיבת 'הראל', אולם האחרים נשלחו ל'גולני' ולחטיבות אחרות. בתקופת הפוגה השניה, בחודשים יולי-ספטמבר 1948 הצטרפו כ-500 צעירים שהתאמנו ב'שורות-המגינים' ליחידות הלוחמות של הפלמ"ח. קבוצת מעפילים מ'שורות-המגינים' שהגיעה ארצה בימי הפוגה הראשונה, ביולי 1948, הכריזה על שביתת-שבת בנמל חיפה מפני שסירבו לשלוח אותם לפלמ"ח.

בנסיבות הימים ההם, נחשדו חברי משלחת הפלמ"ח בקפריסין בפעילות פוליטית, ונאשמו כי הם מחנכים את אנשי 'שורות-המגינים' נגד בן-גוריון ומפא"י.

בעקבות החשדות הצטוו בתחילת אוגוסט 1948 חברי משלחת הפלמ"ח השלישית לקפריסין לחזור מיד ארצה ולהתייצב במטה הפלמ"ח.

דרכי הברחת המעפילים מקפריסין

כשתבעו אנשי משלחת הפלמ"ח בקפריסין מ'המוסד לעליה ב' להבריח אנשים מתוך מחנות הגירוש ולא נענו, לא רפו ידיהם. משלהי שנת 1947 התנהלה במקביל לאימונים כרייה שיטתית של חמש מנהרות בידי חברי 'שורות-המגינים', בנוסף על המנהרה שחפירתה הושלמה קודם לכן. במרוצת הזמן גילו הבריטים שתיים מהמנהרות והגבירו את סיורי הצבא סביב המחנות. מאז נעשה שימוש במנהרות לסירוגין בלבד.

במחצית הראשונה של שנת 1948 החלו אנשי 'שורות-המגינים' להבריח אנשים מהאי. המוברחים יצאו ממחנות המעצר באמצעות המנהרות ועלו כנוסעים סמויים לאוניות שהסיעו ארצה את המעפילים אשר קיבלו היתרי עלייה. בנתיב זה עלו בין 5 ל-20 איש מדי שבוע. העולים צויידו בתעודות מזוייפות שהכין מעפיל אשר התמחה בכך. בדרך-כלל השתייכו היוצאים ל'שורות-המגינים', ולרוב נימנו עם חופרי המנהרות, שהעלייה היוותה עבורם מעין פרס ואות הערכה על פעילות ממושכת ומסורה. אנשי 'שורות-המגינים' גילו תושייה ודימיון בכריית המנהרות ובאירגון הבריחה מתוך מחנות המעצר. הושקעה עבודה מפרכת, התמדה ומסירות גדולה. החופרים לא ידעו מתי תסתיים מלאכתם, אם יבקיעו בסופה את הדרך אל החופש ואם תהיה המנהרה ראויה לשימוש מבצע.

בראשית מאי 1948, ערב הכרזת העצמאות של מדינת ישראל, העלו אנשי 'שורות-המגינים' הצעה לארגן התפרצות המונית של ציבור המעפילים. לובה גוקובסקי (אחישר), שליח הקיבוץ-המאוחד וצנחן במלחמת העולם השנייה, נשלח לארץ כדי לקבל את אישור המוסדות המוסמכים לרעיון הפריצה. דוד בן-גוריון וישראל גלילי פסלו את התוכנית על הסף משום שסברו שאין לתוכנית סיכוי להצליח, וחששו שהבריטים יפגעו במעפילים. גם לאחר הכרזת העצמאות, לא חיסלו הבריטים את מחנות המעצר בקפריסין ולא התירו את עלייתם של צעירים בגיל הגיוס עד לסיום הקרבות בפברואר 1949.

באוגוסט 1948 הצטרף 'המוסד לעליה ב' לפעולת אנשי 'שורות-המגינים' בארגון הברחת המעפילים. בראש המבצע עמדו אנשי משלחת הפלמ"ח, יצחק קרלינסקי וישעיהו ברות, שעברו לפעול עם 'המוסד' בעקבות העברת האחריות על 'שורות-המגינים' למשלחת צה"ל. שיטת הפריצה השקטה של הגדרות בלילות להברחת קבוצות גדולות הועדפה על הברחתם במנהרות. המועמדים לבריחה עברו קורס מיוחד שכלל אימוני שדה יעודיים של פריצת גדרות ומעבר מכשולים, תנועה שקטה בלילה והתמצאות בשטח. הבורחים הגיעו למקומות ריכוז שנקבעו מראש, עלו לספינת הדיג 'נרקיס' ("המיוחדת") והפליגו לארץ. בשיטה זו פרצו מהמחנות במחצית השנייה של 1948 כ- 880 מעפילים. למעלה מ- 400 איש מתוכם הוברחו לארץ, והיתר נתפסו בידי הבריטים או הוחזרו בהוראת 'המוסד' למחנות, ערב סגירתם, לקראת עלייתם החוקית. באחד ממבצעי הבריחה עלתה קבוצת מעפילים על מארב של סיור בריטי, והמעפיל שלמה חיימזון נורה ונהרג.

בזכות המנהרות, מבצעי הבריחה וההעפלה, הצטרפו מאות מעפילים שיצאו ממחנות המעצר ליחידות הלוחמות של ה'הגנה' וצה"ל במלחמת העצמאות.

מפעל המנהרות במחנה המעצר בקפריסין

מפעל חפירת המנהרות במחנות המעצר בקפריסין ושימושן להברחת מעפילים מהאי, התנהל מקיץ 1947 עד ראשית שנת 1949. במהלכו נחפרו שבע מנהרות. הבריטים גילו במהלך הזמן שתיים מהן. מבחינה ביטחונית היה

זה המבצע החשאי, המורכב והמסוכן ביותר של 'שורות-המגינים', בראשות משלחות הפלמ"ח. היוזמה לחפירת המנהרות נבעה מצרכי אנשי הפלמ"ח שביקשו ליצור תנאים לקיום חופש תנועה מן המחנות ואליהם.